

Eén aardappelen, allemaal aardappelen!

Donderdagochtend was de maat vol. Op 28 juni 1917, tegen negen uur was er op de Amsterdamse groentemarkt geen aardappel meer te verkrijgen; de aankondiging van de aardappelbon was ‘larie en bedrog’ geweest. Op de Prinsengracht aangekomen, stuitte een troep vrouwen op een onwaarschijnlijk tafereel. Een schuit met tweehonderd zakken aardappelen, van ieder een half mud (17,5 kilo), lag schijnbaar onbewaakt in de zon. “‘Hier zijn aardappelen!’ werd gegild en in een oogwenk stormden van alle kanten de vrouwen de grachten af en de Jordaanstraten uit. Eén vrouw maakte een zak open en vulde daarmee haar mandje. Dit was het sein voor een geheele menigte om te nemen wat daar voor het grijpen lag...”¹ De paar aardappelwerkers die zich op de schuit bevonden, werden door de menigte bewerkt en kozen ‘zogenaamd’ het hazenpad.² Een toegesnelde agent poogde het publiek met zijn sabel tegen te houden, maar toen tien minuten later versterking arriveerde, was de schuit bestemd voor de bevoorrading van militairen al leeg.³ De zus van mevrouw Krijvenaar, uit de Noord-Jordaan, was wel drie keer heen en weer gelopen: “Zo’n half mud aardappelen nam ze dan op d’r schouders of het een zakkie luciferhoutjes was.”⁴

Veel huisvrouwen hadden de afgelopen dagen al uren in de rij gestaan om een portie aardappelen te bemachtigen. Tijdens het wachten voor de aardappelwinkels werd er waarschijnlijk druk overlegd: sommigen waren gaan klagen op het distributiebureau aan de Keizersgracht, anderen wisten dat men op goed geluk bij de Oranje Nassau-kazerne aan de Singelgracht nog wat te eten kon halen.⁵ In de middag bracht het gerucht dat enkele pakhuizen in de Jordaan verborgen voorraad bezaten grote troepen vrouwen op de been.⁶ Handelaar Van Es nam geen risico en stelde de vrouwen in staat zijn pakhuis te controleren. Ook meneer Bouman liet zijn deur, waarvan de sleutel zoek was, door twee smeden openbreken, waarop een delegatie vrouwen constateerde dat er van aardappelen helaas geen sprake was. Bij het volgende pakhuis, Prinsengracht 241, ontdekte een twintigtal vrouwen een kleine voorraad en drong de kelder binnen. De politie was hen echter te snel af en sloot de deur.

---

¹ *Algemeen Handelsblad*, 28 juni 1917 (avonded.)

² M. Krijger, ‘Het boezelaarsoproer’ in: *NRC*, 18 juni 1988.

³ Stadsarchief Gemeente Amsterdam (SGA); Archief Algemene Zaken no.5181, inv. 3839, indic. 3592.

⁴ Krijger, ‘Het boezelaarsoproer’.

⁵ SGA; arch.5181, inv. 3839, indic. 3592. M. Verduyn en S. van Weerden (red.), *Getuigen van een generatie: waarden, idealen en het leven van alledag in de jaren na de Eerste Wereldoorlog in Nederland* (Zoetermeer 1992) 33. De kazerne ligt nu aan de Sarphatistraat, bij de Hoogte Kadijk. Voor de voedselrijen: H.J. Versteeg, *Van schout tot hoofdcommissaris: de politie voorheen en thans* (Amsterdam 1925) 239. Belinda Davis, ‘Food scarcity and the empowerment of the female consumer in World War I Berlin’, in: V. de Grazia en E. Furlough (red.), *The sex of things: gender and consumption in historical perspective* (Berkeley 1996), meent dat de voedselrijen specifiek vrouwen de mogelijkheid gaf hun eisen te formuleren en publieke ruimte op te eisen. Het is de vraag of Davis de politieke functie van de rijen en het exclusief vrouwelijke aspect niet teveel overdrijft. Ook Barbara E. Clements, ‘Bolshevik women’, in: M. Miller (red.), *The Russian revolution* (Massachusetts 2001) 182-205, aldaar 182 herkent voor St. Petersburg de belangrijke mobiliserende kracht van de broodrijen. Voor Nederland is deze politieke werking moeilijk aan te tonen. Daarnaast werden de rijen niet exclusief door vrouwen bevolkt; op een foto uit Amsterdam 1918 staan zelfs voornamelijk mannen in de rij voor de Centrale Keuken! (Spaarnestad Fotoarchief: SFA 001020961).

⁶ *De Tribune*, no.224, 28 juni 1917.

Binnen werden de vrouwen gedwongen hun manden en zakken te legen, maar drie van hen weigerden: “‘Ik heb maar een paar aardappelen voor mijn man en mijn kinderen en ik geef ze niet af!’ En de twee andere vrouwen stemden luidkeels met dit gloedvol betoog in. De Inspecteur begreep, dat verdere discussie hier nutteloos was.” De vrouwen mochten de aardappelen houden en werden buiten door een menigte, die inmiddels was aangegroeid met honderden nieuwsgierigen, als ‘ware heldinnen’ begroet.⁷

Onder begeleiding van inspecteur Van Zoelen trokken de vrouwen naar het stadhuis, waar een kleine delegatie door de waarnemend burgemeester N.M. Josephus Jitta en wethouder Floor M. Wibaut werd ontvangen. De vrouwen werd verzekerd dat het gemeentebestuur alles op alles had gezet om bij de minister een voldoende aanvoer en een redelijke prijs af te dwingen, maar dat Amsterdam zich de komende dagen toch met rijst en erwten zou moeten behelpen. Met dit antwoord namen zij echter geen genoegen: “Rijst, rijst en nog eens rijst, terwijl je de nieuwe aardappelen voor je neus aan de dames ziet verkopen.”⁸ Daarbij zou een zekere Blom, groentehandelaar op de Elandsgracht, mandjes achterhouden voor zijn vaste klanten.⁹ Eén van de vrouwen besloot op dreigende toon dat wanneer er niet snel maatregelen werden genomen, de vrouwen zichzelf recht zouden verschaffen en naar de voorraden op het Entrepotdok zouden trekken.¹⁰

Het partijblad van de radicale Sociaal-Democratische Partij (SDP), *De Tribune*, publiceerde een opvallend gedetailleerde beschrijving van het gesprek: het geheel had de ‘toon der goedmoedigheid’, Jitta had het niet nodig gevonden zijn sigaar uit de mond te nemen, en zelfs de sociaal-democratische wethouder Wibaut dacht dat hij zich met een grapje van de vrouwen af kon maken.¹¹ Het was met genoegen dat de radicale socialisten het gemeentebestuur en vooral wethouder Wibaut, afgevaardigde van de meer gematigde Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP), zwart maakten.¹² De SDAP had zich aan het begin van de oorlog voor de nationale regering uitgesproken, mits de nadelige economische gevolgen tot het minimum werden beperkt. De partij legde grote nadruk op de invoering van een distributie- en rantsoeneringsstelsel, zodat een ‘gelijke verdeling van de schaarste’ kon worden gegarandeerd, maar stuitte hierbij op verzet binnen de regering. Volgens partijblad *Het Volk* lag de schuld voor de problemen in Amsterdam dan ook niet bij de SDAP’er Wibaut, wethouder voor Levensmiddelen, maar bij het trage en onwillige Den Haag.¹³ In de weergave

---

⁷ Ibid. *Algemeen Handelsblad*, 28 juni 1917 (avonded.). Citaat: *Algemeen Handelsblad*, 29 juni 1917 (ochtended.). SGA; arch.5181, inv. 3839, indic. 3592.

⁸ *De Tribune*, no.225, 29 juni 1917.

⁹ *Het Volk*, no.5282, 29 juni 1917.

¹⁰ Ibid. *De Tribune*, no.225, 29 juni 1917. *Algemeen Handelsblad*, 29 juni 1917 (ochtended.).

¹¹ *De Tribune*, no.224, 28 juni 1917.

¹² W. van Ravesteyn, *De wording van het communisme in Nederland, 1907-1925* (Amsterdam 1948) 164. H. Roland Holst-Van der Schalk, *Kapitaal en arbeid in Nederland deel 2* (Nijmegen 1973, reprint SUN; 4^e dr. Rotterdam 1932) 188. Kritiek op lastercampagne: H. Roland Holst-Van der Schalk, *Het vuur brandde voort* (Amsterdam 1979, 4^e dr.; 1^e dr. 1949) 167.

¹³ De levensmiddelenverdeling zoals de SDAP die poogde te organiseren, kwam sterk overeen met de activiteiten op dit terrein van de overheid en socialistische partijen in andere, ook oorlogvoerende, landen. Zie voor de stad Freiburg: R. Chickering, *The Great War and urban life in Germany: Freiburg 1914-1918* (Cambridge 2007) onder andere 167-172, 218-227 De SDAP was overigens voor de invoering van de Centrale

van het gesprek op het stadhuis lag de nadruk op het vertrouwen dat de vrouwen in het gemeentebestuur moesten stellen; de regering was getelegrafeerd en de aardappelen zouden zo snel mogelijk in rantsoen worden gebracht.

De Tribune merkte schamper op dat de SDAP slechts aan zichzelf had getelegrafeerd, want “al wat iets is in haar rijen, zit in levensmiddelen-commissies.”¹⁴ De SDP had het duidelijk niet op met deze parlementaire socialisten en hun gebrekkige distributiebeleid. Vol trots schreef het partijblad over de ‘kloeke Jordaansche vrouwen’, die redeneerden volgens het principe ‘één aardappelen, allemaal aardappelen’. Met het commentaar op de houding van het gemeentebestuur creëerde de SDP echter niet alleen een kwetsbare overheid, maar leverde zij ook kritiek op de vrouwen. De delegatie op het stadhuis had zich te gemakkelijk laten overtuigen; waarom hadden de vrouwen geen verzekering gevraagd dat de regering getelegrafeerd was vóór de onlusten van die ochtend? Ondersteuning was vereist: “Onze conclusie is echter, dat de mannen de vrouwen niet alleen moeten laten staan, dat zij zich naast en om haar moeten scharen en met klem het verzoek van den burgemeester aan den minister moeten omzetten in een eisch.”¹⁵

Op straat trok de menigte haar eigen plan. Tijdens de inspecties van de pakhuizen op de Prinsengracht, nam een opgewonden groep aan de overkant van het water een brikettenkar te grazen. De brandstoffenhandelaar zou het te kwaad hebben gekregen en jammerend uitgeroepen hebben: “Is dat nu recht?” Volgens het liberale *Algemeen Handelsblad* beseftte de groep dat de briketten inderdaad niets met de aardappelnood te maken hadden, waarop zij werden teruggelegd in de kar.¹⁶ Toen zich later op de dag meer jongens onder het publiek mengden, bleek van dit rechtvaardigheidsgevoel weinig meer over. De kinderen verstoorden het overladen van de brikettenschuiten door de aanwezige politie met stenen te bekogelen, waardoor een van de agenten zich genoodzaakt voelde met zijn wapen in de lucht te schieten. Veel indruk maakte deze losse flodder niet; de menigte deinsde terug, maar daarna begon het ‘spelletje’ weer opnieuw.¹⁷

Ook de volgende dag bleef het onrustig in de arbeiderswijken, maar bijzondere incidenten vielen niet voor. Zaterdagochtend, 30 juni, leek het geduld van de vrouwen echter opnieuw op te raken. Een verslaggever van het *Algemeen Handelsblad* had een paar agenten vanaf hun paarden ‘gemoedelijke en sussende gesprekken’ zien voeren met een groep opgewonden vrouwen. Op de Lijnbaansgracht werd een vrouw opgepakt voor diefstal van aardappelen, maar buurtbewoners brachten haar zes – vermoedelijk hongerige – kinderen naar het bureau, waarop de vrouw werd vrijgelaten.¹⁸ ’s Ochtends vroeg meldde zich opnieuw een delegatie vrouwen bij het stadhuis, om te

---

Keuken in Nederland (zie verderop) op studiereis naar Duitsland geweest om daar de uitvoering van dit concept te bestuderen. (Van der Moer, *De bloedige juliweek*, 39.)

¹⁴ *De Tribune*, no.224, 28 juni 1917.

¹⁵ *De Tribune*, no. 225, 29 juni 1917.

¹⁶ *Algemeen Handelsblad*, 28 juni 1917 (avonded.).

¹⁷ *Algemeen Handelsblad*, 29 juni 1917 (ochtended.). SGA; arch.5181, inv. 3839, indic. 3592.

¹⁸ Van der Moer, *De bloedige juliweek*, 59.

spreken over de hoeveelheid van nog geen kwart kilo aardappelen die zij had ontvangen.¹⁹ De vrouwen konden pas tegen de middag terecht; een mededeling die de sfeer van het gesprek waarschijnlijk niet ten goede kwam. Mevrouw Huiben-Van Stek beschreef hoe haar moeder, mevrouw Van Stek-Punt, de burgemeester te woord stond: “Zegt de burgemeester: Als je ze kookt, zijn ze wel goed. Zegt me moeder: Rauw heb ik ze nog nooit gegeten, en ze knijpt zo een aardappel op dat bureau uit.”²⁰ Het was voor de vrouwen belangrijk serieus genomen te worden, een gevoel waar de SDP in haar commentaar overigens handig op inspeelde. Juist omdat de vrouwen in hun ogen een redelijke eis stelden, leidden goedbedoelde receptenboekjes, kookdemonstraties, bonnenbeloftes en per slot van rekening het persoonlijk advies van de burgemeester op den duur tot irritatie.²¹

Buiten voor het stadhuis werden de wachtende vrouwen door iemand uit de menigte toegesproken: “Vrouwen, Maandagmiddag om 2 uur komen we op den Dam bij elkaar en zullen we zien wat we met minister Posthuma en de regering zullen doen. Komt allemaal vrouwen, al staan er ook twee honderd smerissen.”²² Deze oproep werd ook in *De Tribune* herhaald, want pas wanneer ‘drommen van duizenden, mannen zoowel als vrouwen’ naar de Dam stroomden, kon het protest effect hebben.²³ Een deel van de vrouwen kon echter niet tot maandag wachten en vertrok onder leiding van mevrouw N. Kist, secretaresse van de radicale socialistische Vrouwenclub, naar de Rietlanden. Vermoedelijk ging dit initiatief uit van de deputatie op het stadhuis: de burgemeester zou telefonisch hebben geïnformeerd naar de beschikbaarheid van aardappelen, maar dit duurde de vrouwen, die wisten waar zij de wagons met aardappelen volgens hen bestemd voor de uitvoer naar Engeland konden vinden, te lang.²⁴

Vanaf de Dam trok de optocht door de volksbuurten heen en het was opnieuw het gerucht dat de omwonenden mobiliseerde: aan de Rietlanden staan wagons met aardappelen! Hoewel de meeste vrouwen in het oproer een achtergrond in het arbeidersmilieu hadden, leek het niet een klassebewustzijn dat hun acties bepaalde. Kennis, geruchten en rondtrekkende troepen waren in de eerste dagen van het oproer sterk buurtgebonden en het buurtgevoel binnen de arbeiderswijken was traditioneel sterk. Wat anders bewoog de omwonenden om zes hongerige kinderen als pleitbezorgers

---

¹⁹ SGA; arch.5181, inv. 3839, indic. 3592.

²⁰ Krijger, ‘Het boezelaarsoproer’.

²¹ Een mooi voorbeeld hiervan was de kookdemonstratie van Martine Wittop-Koning, directrice van de huishoudschool en bekend om haar receptenboekjes voor tijden van schaarste, voor vrouwenbeweging ‘De Pionier’. De bijeenkomst waarop Wittop-Koning de vrouwen had gedemonstreerd hoe zij van mosselschelpen en afval een smakelijke maaltijd konden bereiden, liep uit op een massale demonstratie tegen de schaarste. (Burger, *Linkse frontvorming*, 83.) Vgl. ook het commentaar van SDP-er Gerard van het Reve op het initiatief van de Amsterdamse burgemeestersvrouw de welgestelde inwoners van de stad aardappelen aan de arbeiders te laten doneren; *De Tribune*, no.234, 11 juli 1917. Ook de vrouwencomités in Duitsland kampten met weerszin en desinteresse van de arbeidersvrouwen (Chickering, *The Great War*, 265.)

²² *Het Volk*, no.5285, 3 juli 1917. De verwijzing naar de regering zou eventueel een eigen toevoeging van de SDAP kunnen zijn, de verwijzing naar de ‘smerissen’ dan weer niet. Wel is het opvallend dat de tekst nog niet naar mobiliserende invloed van de SDP verwijst. Spreekster was misschien de anarchiste N. Kist.

²³ *De Tribune*, no.226, 30 juni 1917.

²⁴ *Ibid.* ‘Nota van den burgemeester’ in: *Gemeentebled*, afd.1, no.813, 860 (SGA; Archief van het Kabinet van de burgemeester no.5168, inv.270.)

voor hun moeder naar het bureau te brengen? Binnen de buurt organiseerden de vrouwen zich in (soms socialistische) comités. Zo zat ‘IJzeren Mie’ – haar naam alleen al getuigde van een kordate dame – altijd met vier vriendinnen op de trap voor haar winkel en verenigde oliebolvenkoopster Kee Spek uit de Willemsstraat zich met Mina de Mop en Marie Kliek; al deze vrouwen speelden een rol in het oproer.²⁵ Wie aardappelen wilde, moest op de hoogte zien te blijven; wie ontevreden of slechts nieuwsgierig was, hoefde de meute maar achterna te lopen. In beide gevallen was enkel het op straat zijn voldoende om de vrouwen te mobiliseren.

Volgens de verslaggever van illustratieblad *Het Leven* stond de politie die de wagons in de Rietlanden bewaakte met open mond het ‘levensdrama’ dat op haar afkwam aan te staren. Een meer alerte collega zag dat hij door de slagboom te laten zakken de vrouwen van de wagons kon scheiden. Geconfronteerd met de menigte besloot inspecteur Joosten op eigen initiatief de aardappelen te verkopen: per twee kilo en wanneer nodig op krediet. Deze zelfstandige beslissing²⁶ was tekenend voor de manier waarop de vrouwen en politie tot dan toe met elkaar om gingen. De agenten stelden zich welwillend op: ze begeleidden het plunderen, de tocht naar het stadhuis, en spraken de vrouwen kalmerend toe. Ook toen een aantal burgers tijdens de eerste dagen van het oproer tot twee keer toe door verveelde huzaren werd gemolesteerd, had de politie direct ingegrepen.²⁷ Ook de vrouwen – toch niet bang uitgevallen – gingen de onderhandeling met inspecteurs aan; het waren vooral de jongens die in het stenengooien vertier zagen.

Mevrouw Van Stek-Punt, even daarvoor nog op het stadhuis, stond persoonlijk voor de goede orde aan de Rietlanden in. De verslaggever van *Het Leven* deed het voorkomen alsof zij door de politie voor de slagboom werd neergezet: “En uit het midden der vrouwenmenigte werd er één gekozen, één, ’n flinke, pootige, die energiek was en durf had, respect inboezemde en ‘niet op d’r mondje gevallen’ bleek.”²⁸ Maar Van Steks dochter herinnerde zich deze medewerking anders: “Mijn moeder kwam voor de spoorboom te staan. Daar zegt een agent: Ik denk dat wij u mee moeten nemen. Dat zal je niet meevallen, zegt me moeder, want ik lust wat hoor. Jullie houden me toch niet vast, want zo dik als ik ben, een bed daar pas ik niet in.”²⁹ De 41-jarige Van Stek uit de Blankenstraat was een flinke tante, en – niet onbelangrijk – bekend in de buurt vanwege haar inzet voor de speeltuinvereniging. Het waren dit soort ‘gewone’ buurtbewoners die met hun handelen een voorbeeld stelden: die de eerste aardappel van de schuit pakten of in de kelder van een pakhuis met de inspecteur in discussie gingen.

Ook actief tijdens het aardappeloproer, hoewel meer bekend door latere activiteiten, was de toen 32-jarige Berta de Vries. De Vries was, net als mevrouw Kist, lid van de socialistische Vrouwenclub en werd geroemd om haar warmte en haast moederlijke inzet voor de Jordaneze arbeiders. Het was ‘hun’ Berta die de vrouwen stimuleerde naar het stadhuis te gaan, maar zich ook

---

²⁵ Krijger, ‘Het boezelaarsoproer’.

²⁶ ‘Nota van den burgemeester’ in: *Gemeentebled*, afd.1, no.813, 860-861.

²⁷ Archief van de Politie no.5225, inv.4707, scanno.00729000011, 00729000106.

²⁸ *Het Leven*, no.28, 10 juli 1917.

²⁹ Krijger, ‘Het boezelaarsoproer’.

‘tussen de stakers en niet begrijpende soldaten’ in zou werpen.³⁰ De socialistische achtergrond van Kist en De Vries zal zeker een rol hebben gespeeld in hun activisme, en in deze gevallen zal ook het buurtgevoel en een klassebewustzijn elkaar hebben versterkt. De fictieve ‘moeder Keetje’ die de schrijver Jef Last in zijn socialistisch-realistische roman *Partij remise* een belangrijke rol in het aardappeloproer liet spelen, was eveneens secretaresse van een vrouwenbond.³¹ Moeder Keetje vertegenwoordigde in Lasts roman zowel Kist als De Vries, maar kreeg ook daden van de ‘gewone’ Van Stek toegeschreven. Het leek vooralsnog niet de socialistische achtergrond die het leiderschap bepaalde, maar het archetype van de vrouw, de ‘moeder der arbeiders’. Toch waren er ook mannen bij het plunderen betrokken. Sien Metz herinnerde zich haar vader, een werkloze havenarbeider zonder politieke banden, die bij het leeghalen van de aardappelschuit aan de Prinsengracht, de eerste ochtend van het oproer, met nog een man bij het schip gestaan om te voorkomen dat er gevochten zou worden en de vrouwen allemaal tegelijk hun schorten wilden vullen. Zijn vrouw mocht de straat niet op – een praktijk die ook door het anarchistische *De Vrije Socialist* werd bevestigd – de rellen vond hij voor het gezin te gevaarlijk, maar zelf nam hij natuurlijk nooit wat van de plundering mee.³²

De opnames die van de verkoop in de Rietlanden werden gemaakt, toonden een gemoedelijke sfeer en deden niet vermoeden dat de situatie nog uit de hand zou lopen. Toen om half vier de verkoop van de aardappelen op bevel van hogerhand werd stilgelegd – 1000 van de 17.000 kilo was inmiddels verkocht – verdrongen de nieuwkomers zich achter de spoorboom. De spoorboom brak en de vrouwen stormden het terrein op. Na verschillende pogingen tot plundering werd de rust hersteld. Twee achtergebleven inspecteurs probeerden op Kattenburg een tram te nemen, maar werden hier opgewacht door een troep jongens met keien in de hand. Opnieuw werd er in de lucht geschoten, maar

---

³⁰ Ibid. H. Gortzak, *Hoop zonder illusies: memoires van een communist* (Amsterdam 1985) 26-29. H.P.L. Wiessing, *Bewegend portret: levensherinneringen* (Amsterdam 1960) 514-515.

³¹ J. Last, *Partij remise* (Amsterdam 1933) 244-253.

³² Verduyn, *Getuigen van een generatie*, 34. *De Vrije Socialist*, 4 augustus 1917. Over de dominante aanwezigheid van vrouwen tijdens traditionele voedselrellen zijn veel theorieën. Rudolf Dekker, *Holland in beroering: oproeren in de 17^e en 18^e eeuw* (Baarn 1982) 51-60 constateert voor Hollandse oproeren in de 17^e en 18^e eeuw een opvallende aanwezigheid van vrouwen, hoewel bij specifiek voedseloproeren ook mannen een belangrijke rol speelden. Hij verklaart deze dominante aanwezigheid in navolging van enkele theoretici o.a. door een bewuste verdeling van taken tussen mannen en vrouwen (vrouwen hebben vaak de rol van organisator, mannen volgen); vrouwen konden relatief ongestraft aan oproeren meedoen; vrouwen waren eerder bang, dus kwamen bij honger eerder op de been; vrouwen waren binnen het gezin verbonden met voedselvoorziening; door tijdgenoten toegewezen karaktereigenschappen van onredelijkheid en opstandigheid; functie van vrouwen in het buurt- en dorpsleven. Het grootste deel van deze verklaringen lijkt voor 1917 niet meer op te gaan. Opvallend is dat de ongelijke taakverdeling in plunderen en staken eerder voort lijkt te komen uit een positie in de samenleving (vrouwen thuis, mannen in fabriek). Daarnaast namen later in het oproer ook de vrouwen mee aan gewelddadigheden. De gender-verdeling moet voor 1917 dus niet als bewust of absoluut worden gezien, al blijft de aanwezigheid van vrouwen in de eerste dagen (zeker in het licht van Dekkers uitzondering voor voedseloproeren) interessant. Daarnaast speelde voor oorlogvoerende landen een extra factor mee in de verdeling, de ‘feminisering’ van de stad: een grote groep vrouwen bleef achter in de stad, werkte in fabrieken, enzovoorts, terwijl de mannen aan het front vochten. In St. Petersburg kwamen tijdens de Februarirevolutie, de net als het aardappeloproer begon als voedselprotest door vrouwen, specifiek fabrieksvrouwen op straat, die de eisen van de fabriek verbonden met de voedselprotest. In Nederland was deze groep fabriekarbeidsters veel kleiner en was de scheiding tussen thuis en de gemobiliseerden aan de grens veel minder sterk aanwezig. (Chickering, *The Great War*, 470 en 480. Davis, ‘Food scarcity’, 288.)

dit mocht niet baten, en de agenten vluchtten het bureau Muiderpoort in. Pas een uur later werd assistentie verleend en bij het uiteendrijven van de inmiddels verzamelde menigte werd een 41-jarige inwoner van de Czaar Peterstraat met een open knipmes in zijn hand gearresteerd.³³

“Het is een tocht geweest, mijnheer de Voorzitter, naar de barricade; het is een tocht geweest naar den brijberg,” zo analyseerde gemeenteraadslid David Manassen na afloop van het oproer de tocht naar de Rietlanden. “En toen men daar eenmaal met een groep van 500 à 600 vrouwen aangekomen was, heeft men zich ook nog blijkbaar de illusie gevormd, dat men, de menschen eenmaal bij de aardappelen gebracht, zou kunnen zeggen: nu sta je er vlak voor, maar je blijft er af, rechtsomkeert en nu naar huis. (...) En in dezen tocht, als men de zaak maar rustig wil beschouwen, zit de kiem van het heele verdere oproer.”³⁴

De opmerking dat de oorsprong van het oproer in de aanblik van de aardappelen zat, is interessant. De vrouwen wisten dat er in de Rietlanden aardappelen waren, maar toch stormden zij hier niet meteen op af. Dat daadwerkelijke honger de primaire oorzaak van het oproer was, lijkt dan ook niet aannemelijk. De bevolking was op de hoogte van de aanwezigheid van rijstvoorraden en kon bij de Centrale Keuken, een voorziening gecreëerd door de SDAP, tegen geringe betaling gerechten met rijst en zelfs zandaardappelen verkrijgen.³⁵ De Keuken was vanwege het bedelingkarakter niet populair, maar er leek ook een ‘ingekankerde tegenzin’ tegen sommige gerechten te bestaan: “wanneer een menu van rijst, met vleesch of van peulvruchten werd opgedischt bleef men met het grootste deel zitten, dat dan verhuisde naar het Leger des Heils of naar Jeruël. De rasechte Hollander heeft nu eenmaal zijn hart verpand aan Z.M. den Aardappel!”³⁶

Wél was het hongergevoel een overheersende herinnering aan de oorlogstijd, een enkeling achtte zelfs het eten in de Tweede Wereldoorlog nog beter.³⁷ Het was tevens opvallend hoe ver men soms ging om de aardappelen te verkrijgen en hoe fel de vrouwen aan het bemachtigde voedsel vasthielden. Stakingsleider Dirk Schilp had dan ook een hekel aan het woord ‘relletjes’: “Het zijn geen

---

³³ SGA; arch.5181, inv. 3839, indic. 3592. *Gemeentebld*, afd.1, no.813, 860. *Algemeen Handelsblad*, 1 juli 1917 (ochtended.). Van der Moer, *De bloedige juliweek*, 60.

³⁴ *Gemeentebld*, afd.2, 1305 (SGA; Archief van het Kabinet van de burgemeester no.5168, inv.270.) De politieke achtergrond van raadslid Manassen heb ik niet kunnen achterhalen.

³⁵ De goede informatievoorziening werd ook door Wittop-Koning benadrukt; M. Wittop-Koning, *Hoe voeden wij ons thans 't best?: raadgevingen en voorschriften betreffende de keus en de bereiding van smakelijke voedzame spijzen* (Amsterdam 1918) 4. Vgl. ook het interview van het christelijk volksblad *De Amsterdammer* met burgemeester Tellegen, no.1598, 4 juli 1917.

³⁶ Ritter, *De donkere poort*, 155. Nota burgemeester Amsterdam over de ongeregelheden: SGA; arch.5168, inv.270, indic.436. Vgl. Wibauts ontzetting over de weigering rijst te gebruiken: F.M. Wibaut, *Levensbouw: memoires* (Amsterdam 1936) 202. Overigens leidde de methode van Wibaut om op vergaderingen met getallen betreffende de rijstvoorraden te strooien bij tegenstanders tot irritatie: alsof hij het oproer met zijn rijststaatjes goed kon praten!

³⁷ Verduyn, *Getuigen van een generatie*, 34. F. de Bruin, *Mijn jeugd in de Jordaan* (z.p. [Amsterdam] 1990) 70-73. M. Dekker, *Amsterdam bij gaslicht* (Amsterdam 1949) 137.

relletjes, het zijn uitingen van verzet – de mensen verrekten van de honger.”³⁸ De slechte kwaliteit van het voedsel en vooral de onvoldoende hoeveelheden werden ook benadrukt in de enquête die de Amsterdamse artsen Ben H. Sajet (tevens SDAP’er) en W. Polak in 1916 onder een aantal arbeidersgezinnen hielden. In de zoektocht naar kandidaten stuitte Sajet en Polak op een belangrijke emotie: één vrouw stemde pas na herhaaldelijk aandringen toe de enquêtelijst in te vullen, omdat zij zich zo schaamde voor haar schamele kostje en dit liever niet naar buiten wilde laten blijken. Dit gevoel heerste volgens de artsen onder vele huisvrouwen, en kon tijdens het oproer natuurlijk een onopvallende maar effectieve uitweg vinden.³⁹

De beleefde honger was een belangrijke drijfveer in het oproer, maar leek niet voldoende om de straat op te gaan. Toen de vrouwen bij de Rietlanden aankwamen, liet Jef Last zijn fictieve moeder Keetje treffend zeggen: “‘Wijven,’ schreeuwt haar schrille stem over het rumoer heen, ‘wij willen aardappelen, geen bloedbad, – we zijn geen dieven, we komen ons recht nemen.’”. Het was vooral een collectief rechtvaardigheidsgevoel dat de vrouwen motiveerde.⁴⁰ Dit gevoel was nauw verbonden met een politiek bewustzijn. Op eigen initiatief trokken de vrouwen naar het stadhuis, waar zij wisten dat zij hun beklag konden doen en politieke representatie vonden. In het licht van dit handelen is het opvallend dat niet het gemeentebestuur, maar juist de nationale overheid voor de problemen verantwoordelijk werd gesteld. Ten dele schoof het gemeentebestuur zelf deze verantwoordelijkheid af, maar de beschuldiging was ook terug te zien bij de vrouwen in de oproep tot demonstratie die op de Dam werd gedaan. De minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, de liberaal Folkert E. Posthuma, was tevens geliefd onderwerp van spottende volksliedjes. Jordaanbewoonster Frida de Bruin herinnerde zich hoe voor haar school een paar grote jongens de minister zingend beschimpten: “Posthuma zijn vrouw is dood, is gestikt in vier ons brood.”⁴¹

---

³⁸ D. Schilp, *Dromen van de revolutie: een verzwegen hoofdstuk uit de sociale beweging verteld aan Joop van Tijn* (Amsterdam 1967, 2^e dr.; 1^e dr. 1967) 59.

³⁹ B.H. Sajet en W. Polak, *Eene voedingsenquête in den mobilisatietijd* (Amsterdam z.j. [1916]) 41. Vgl. Roland Holst, *Kapitaal en arbeid*, 193.

⁴⁰ Last, *Partij remise*, 245. Vgl. voor Duitsland: Th. Bonzon en B. Davis, ‘Feeding the cities’, in: J. Winter en J.L. Robert (red.), *Capital cities at war: Paris, London, Berlin 1914-1919* (Cambridge 1997) 305-341, aldaar 339 en 340: er was geen materiële drempel voor protesten. De grieven ontstonden vanuit een gevoel van onrecht en oneerlijkheid binnen de distributie. De notie van ‘equality of sacrifice’ stond centraal, het draaide eerder om de ongelijke verdeling van armoede dan om de armoede zelf. Dit idee van rechtvaardige verdeling is enigszins anders dan Thompsons ‘moral economy’ van het volk (E.P. Thompson, ‘The moral economy of the crowd’, in: Thompson, *Customs in common* (New York 1991) 185-258.). Er bestond onder de arbeiders wel degelijk een besef van rechtvaardige prijzen, hoeveelheden en verdeling, maar dit besef werd voor 1917 sterk politiek gekleurd door de oorlogsomstandigheden. Anders dan bij Thompson, is het feit dat de overheid voor een goede regeling verantwoordelijk werd gehouden, in het licht van alle regulaties in de oorlogsperiode volkomen logisch. Plunderingen waren dan ook niet de eerste reactie van de arbeiders, men probeerde lange tijd bij de overheid maatregelen af te dwingen. Nam men uiteindelijk het recht in eigen hand, dan waren de plunderingen in het algemeen niet gericht tegen specifiek de handelaren. Een uitzondering hierop vormden de oorlogswinstmakers, al was ook de aversie tegen hen sterk gekleurd door het uitvoerbeleid van de overheid.

⁴¹ De Bruin, *Mijn jeugd*, 70. Vgl. Verduyn, *Getuigen van een generatie*, 34. Meer oorlogsliedjes die Posthuma beschimpen, zijn te vinden in D. Wouters, *Distributiegijn en –pijn: het straatlied van 1914-1918* (Amsterdam 1940).

Het idee van rechtvaardigheid kwam tot uiting in kleine voorvallen: de briketten werden teruggelegd in de kar, de hogere ‘dames’ werden op het stadhuis veroordeeld. Een zekere buurtkennis speelde hier een belangrijke rol. De eerste plunderingen waren gericht op de pakhuizen waarover in de omgeving het gerucht ging van verborgen, en dus oneerlijk achtergehouden, voorraden. Binnen de buurt werd tevens bepaald wat rechtvaardig was en wat niet. Dit kwam terug in de opmerking die de vrouwen op het stadhuis over de geniepige groentehandelaar, de zogenaamde oorlogswinstmaker (OW-er), maakte. De OW-er bekleedde een niet gewaardeerde uitzonderingspositie in de buurt, en werd later in het oproer dan ook doelwit van aanslagen.

In verband met de OW-ers speelde ook een meer politieke kwestie, het uitvoerbeleid van de nationale overheid, een rol. Het idee dat de arme bevolking de ‘rotzooi’ kreeg die voor de zwarthandelaren niet goed genoeg was, leefde sterk. Alle goede aardappelen gingen naar Duitsland, naar de Duitse militairen – een interessant vijandbeeld voor een neutraal land – en de OW-ers streken de winst op.⁴² De hogere prijs die men door de zwarthandelaren voor het voedsel moest betalen, speelde een ondergeschikte rol: “Maar er was honger hoor. Echt honger. De vrouwen moesten wel. Hun kinderen hadden geen eten. Ze moesten voor hun kinderen zorgen, maar ze konden geen eten kopen. Ze hadden geen geld ook, maar zelfs al hadden ze dat gehad, er was geen eten. Alles ging naar de Duitse militairen.”⁴³ De schuld van het gebrek aan aardappelen lag dus voornamelijk bij de nationale overheid; zo klonk ‘Het lied van de aardappel’: “Straks zal ’t daav’ren door het land: Posthuma moet vallen! Ik er in en hij er uit, Dat zij de leus van allen.”⁴⁴ Dat het zicht op de aardappelen in de Rietlanden, die overigens later voor gemeentelijke distributie bestemd bleken, de druppel was, kan niet meer verbazen.

Toch bleef het de volgende dag stil in de stad, de zondagsrust werd niet met noemenswaardige incidenten verstoord. De SDAP deed haar best het tij nog te keren en publiceerde in de maandageditie van *Het Volk* een paginagroot kalmerend stuk van de Amsterdamse SDAP-wethouder Salomon R. de Miranda. De Miranda erkende dat de SDAP voor een groot deel verantwoordelijk was voor het levensmiddelenbeleid, maar het Amsterdamse gemeentebestuur was ‘onderworpen’ aan de rijkswetten en bestaande productieverhoudingen. Het bestuur was tot het uiterste gegaan om haar invloed op de regering te doen gelden: “Nooit in de geschiedenis van Amsterdam vond de bevolking, en speciaal de arbeidersklasse, haar voelen, denken en wenschen in officieele stukken zóó terug.”⁴⁵ Dat het volk hier op het moment niet zoveel behoefte aan had, paste niet in de visie die de SDAP op de ontwikkeling

---

⁴² Krijger, ‘Het boezelaarsoproer’. M. Krijger, ‘Het Aardappeloproer in 1917’, oorspronkelijk gepubliceerd in: *Armamentaria* 39 (2004-2005) 54-74. Gebruikte versie: <http://collectie.legermuseum.nl/sites/strategion/contents/i004516/arma39%20het%20aardappeloproer%20in%201917.pdf> (gevonden: 22 maart 2008) 1-11, aldaar 4. Verduyn, *Getuigen van een generatie*, 33.

⁴³ Verduyn, *Getuigen van een generatie*, 34.

⁴⁴ Tom Telmers, ‘Het lied van den aardappel’, <http://www.geheugenvannederland.nl>, collectie straatliederen (gevonden: 22 maart 2008).

⁴⁵ *Het Volk*, no.5284, 2 juli 1917.

van de arbeidersklasse had: de invloed van de arbeiders moest via parlementaire weg bevochten worden.

Ook de vrouwenbeweging van de SDAP, de Bond van Sociaal-Democratische Vrouwen-Propaganda Clubs, hield zich op de vlakte. Deze Bond – met als voorzitter Mathilde Wibaut, echtgenote van de Amsterdamse wethouder – werd verzocht de algemene partijlijn te volgen en focuste zich vanaf 1915 al met name op de kiesrechtstrijd. Een aan de vrouwen gericht pamflet kon er tijdens het oproer nog net van af, maar een manifest aan de Kamer werd door de SDAP wegens politieke verwickelingen op nationaal niveau met klem afgeraden.⁴⁶ In het blad van de Bond, *De Proletarische Vrouw*, werd gesteld dat de grieven van de vrouwen bij de organisatie van de distributie lagen en – beredeneerd volgens SDAP-lijn – de schuld voor de onvrede dus bij de regering. Het plunderen van de vrouwen en het demonstreren op straat was in dit licht dan ook dom en onverantwoord. Volgens Mathilde Wibaut moest de SDP ophouden de vrouwen op te hitsen en na afloop van het oproer analyseerde zij dat: “(...) de Juli-dagen bewijzen hoe gevaarlijk het is dag aan dag door middel van de pers gif te zaaien in den geest der lijdende en onwetende ontevredenen, hoe gemakkelijk de vrouwen te misleiden zijn en hoe deze soort revolutie geen andere gevolgen heeft dan nieuw nameloos leed voor vele gezinnen, zonder eenige vrucht voor de versterking van de macht der klasse.”⁴⁷

Was de houding van de SDAP en haar vrouwenbond weinig activerend, het ‘gif’ van de radicale socialisten verspreidde zich al snel. Het was opvallend hoe zij hierbij speelden met de gevoelens van honger en rechtvaardigheid die al onder de arbeiders leefden.⁴⁸ Belangrijker echter was de toevoeging van nieuwe elementen aan de onvrede. De SDP had zich al in 1914 tegen de ‘imperialistische’ oorlog gekeerd en behoorde tot de oprichters van het Revolutionair Socialistisch Comité (RSC, sinds april 1916). Het RSC was een samenwerkingsverband tussen de SDP, het Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS), de Internationale Anti-Militaristische Vereniging (IAMV) en de Bond van Christen-Socialisten, maar werd zowel intern als naar buiten toe vooral gezien als een SDP-clubje, wat overigens een relatief kleine partij was van ongeveer 700 leden, waarvan rond de 250 vrouw.⁴⁹ In het oprichtingsmanifest werd opgeroepen tot een actieve houding: het propageren en organiseren van het verzet tegen de gevolgen van de oorlog, de prijsstijging en schaarste aan levensmiddelen stonden voorop.

---

⁴⁶ J. Outshoorn, *Vrouwenemancipatie en socialisme: een onderzoek naar de houding van de SDAP ten opzichte van het vrouwenvraagstuk tussen 1894 en 1919* (Nijmegen 1979, 3^e dr.; 1^e dr. 1973) 73, 75-76.

⁴⁷ *De Proletarische Vrouw*, no.21, 25 augustus 1917. Vgl. ook de discussie tussen *De Proletarische Vrouw* en Henriette Roland Holst, no.20, 4 augustus 1917; over het verschil in tactiek tussen de SDAP en SDP, waarbij Roland Holst het oproer als een revolutionaire beweging beschouwde, terwijl *De Proletarische Vrouw* meende dat de vrouwen het woord ‘arbeidersstrijd’ nog niet kenden, laat staan de daden die hieruit voort dienden te komen.

⁴⁸ In een pamflet van de Revolutionair-Socialistische Vrouwenbond, *De strijd tegen den oorlog en zijn gevolgen, door de revolut. socialistische vrouwen in Nederland* (z.p. z.j.); *De Gemeentearbeider*, 30 juni 1917; NAS-orgaan *De Arbeid*, no.28, 14 juli, werd ook naar het onderzoek van de SDAP’er (!) Sajet en Polak verwezen.

⁴⁹ Cijfers: G. Bauman, *De Tribunisten, de revolutionaire marxisten van Nederland* (Moskou 1988) 123. Van der Moer, *De bloedige juliweek*, 52.

De eerste zaterdag van het oproer publiceerde het SDP-blad *De Tribune* over de gehele voorpagina een tweetal propagandistische artikelen. SDP-voorman Willem van Ravesteijn poogde aansluiting te vinden bij de arbeiders en pleitte voor een absoluut uitvoerverbod van aardappelen. Hij liet zich hierbij echter niet leiden door het volksprincipe van eerlijke verdeling, maar door het idee van een ongeschreven ‘contract’ tussen volk en nationale overheid. Van Ravesteijn toonde aan dat, in tegenstelling tot wat de overheid (inclusief de SDAP!) het volk voorhield, de uitvoer van aardappelen in ruil voor kolen niet noodzakelijk was. *De Gemeentearbeider*, het orgaan van de Federatieve Bond voor Gemeentewerklieden, wist later zelfs te melden dat Nederland in ruil voor aardappelen 500 miljoen gulden aan ‘waardeloze’ kredieten had gekregen, waardoor Nederland zelfs belang kreeg bij een Duitse overwinning. De regering hing volgens de fel anti-Duitse Van Ravesteijn een pro-Duitse politiek aan, waarmee “de fictie van de Nederlandsche onafhankelijkheid opnieuw is verscheurd.” Hiermee speelden de radicale socialisten in op een latente angst voor de oorlog, en maakten zij eveneens duidelijk dat het ‘volksoffer’ van een strikt neutrale houding, schaarste en honger in ruil voor neutraliteit onder deze politieke omstandigheden een farce was.⁵⁰

In een tweede artikel poogde de ideologe Henriette Roland Holst de acties van de vrouwen – “geprikkelde door het zicht der schepen, volgepropt met aardappelen die het land uitgaan” – naar een hoger plan te tillen. Roland Holst verbond de gebeurtenissen in Amsterdam met de op hetzelfde moment plaatsvindende stakingen in de Limburgse mijnen, en deed een ambitieuze oproep tot verzet: “En hoe staat het met de STRIJD voor de vrijheid, kameraden? Is het niet noodzakelijk dien met meer kracht dan thans geschiedt te voeren? Is die strijd het niet evenzeer waard, om er de politie-sabels voor te trotseeren, als een armzalige aardappelmaat? Is het geen tijd dat de massa de straten vult, om tegen de reaktionaire vonnissen en maatregelen der heerschende klasse te protesteeren, evengoed als tegen hun misdadige uitvoer-politiek? Hebben al die daden niet één wortel, zijn zij niet alle loten van één stam? Moeten zij niet allen tesamen, als het uitvloeisel van één stelsel van winstzucht en heerschzucht worden bestreden?”⁵¹

---

⁵⁰ *De Tribune*, no.226, 30 juni 1917. Angst oorlog: vgl. Dekker, *Amsterdam bij gaslicht*, 136-137. Kredieten: *De Gemeentearbeider*, 28 juli 1917. In deze context werd ook vaak verwezen naar de ‘belofte’ die de SDAP aan het begin van de oorlog bij monde van Pieter Jelles Troelstra aan de arbeiders had gedaan: de SDAP schaarde zich achter de nationale overheid, maar honger zou er in Nederland niet worden geleden, zo had de sociaal-democratische voorman beloofd. Vgl. bijv. *De Gemeentearbeider*, 30 juni 1917. Het idee van een ‘contract’ was in oorlogvoerende landen veel sterker: het volk offerde zich in de oorlog op voor het vaderland, mits de overheid de negatieve gevolgen van de oorlog zou beperken. Rond 1917-1918 werd in onder andere Rusland en Duitsland de grens van deze opoffering voor een deel van het volk bereikt en het idee van een sociaal contract maakte dat het verzet tegen de overheid door een groot deel van de samenleving werd gesteund. Het verzet tegen de overheid was in deze landen dan ook veel sterker, terwijl in Amsterdam de vrouwen op het stadhuis onderhandelen met de autoriteiten. Vgl. Chickering, *The Great War*, 459; al geeft Chickering, 466 aan dat er géén gedeeld idee van onrechtvaardige verdeling bestond. Bonzon, ‘Feeding the cities’, aldaar 308 en 338. O. Figes, *A people’s tragedy: the Russian revolution, 1891-1924* (Londen 1996), 308; de opstand in St. Petersburg begon in het kader van Internationale Vrouwendag met een optocht van vrouwen uit de bourgeoisie (!) tegen de oorlog en schaarste. De eerste dag kwamen zo al 100.000 mensen op straat.

⁵¹ *De Tribune*, no.226, 30 juni 1917.